Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

01 October – 14 November 2026

UDK 81

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

KARDIOLOGIK TERMINLAR TIZIMIDA POLISEMIYA VA OMONIMIYA HODISALARI

Nargiza Ulug‘bek qizi Yunusova*

Termiz iqtisodiyot va servis universisteti Ingliz filologiyasi kafedrasi o‘qituvchisi

✉ nargiza87@gmail.com

ANNOTATSIYA

Kardiologik terminlarni tavsiflashda ma’no chegaralarining noaniq belgilanashi tashxis mazmunini, tarjima ekvivalentligini va lug‘aviy izohning izchilligini murakkablashtiradi. Muammo bir xil shakldagi birliklarning umumiy semantik yadroga ega ko‘pma’noli vosita yoki o‘zaro mustaqil ma’nolarni bildiruvchi omonim sifatida talqin qilinishidadir. Tadqiqotning maqsadi kardiologik terminlar tizimida polisemiya va omonimiyani farqlashning lingvistik mezonlarini belgilash hamda ularni tarjimashunoslik va leksikografiya ehtiyojlari bilan bog‘lashdan iborat. Tahlilda tarixiy-qiyosiy yondashuv, hermenevtik talqin, manbashunoslik va kontekstual qiyoslash usullari uyg‘unlashtirildi; terminlarning lug‘aviy maqolalari, klinik matnlardagi qo‘llanishi va tarjima birliklaridagi ekvivalentligi semantik yadro, kontekstual vazifa hamda funksional yo‘nalish asosida solishtirildi. Sifatli kodlash natijasida polisemiya uchun umumiy semantik yadroning saqlanishi, omonimiya uchun esa shakliy o‘xshashlikka qaramay, ma’no va vazifaning mustaqilligi asosiy ajratuvchi belgilar sifatida aniqlandi. Qiyosiy talqin terminning alohida ma’nosini faqat lug‘atdagi ta’rif bilan emas, balki sintaktik qurshov, klinik vazifa va tarjima kontekstidagi mosligi bilan belgilash zarurligini ko‘rsatdi. Tadqiqotning ilmiy hissasi kardiologik terminlarni tavsiflash uchun semantik yadro, kontekstual ekvivalentlik va funksional farqlanishni birlashtirgan izchil tahliliy modelni taklif etishdan iborat. Mazkur model ko‘p tilli lug‘at tuzish, klinik matnlarni tarjima qilish va terminlararo semantik farqlanishni izohlash uchun metodik asos yaratadi

Kalit so‘zlar

chog‘ishtirma tahlil, germenevtik talqin, ko‘pma’nolilik, leksik ma’no, semantik yadro, shakldosh birliklar

DOI: 10.5281/zenodo.23863271

Kirish. Kardiologik terminlar tizimida ma’no noaniqligi tashxis, tarjima va leksikografik izohning aniqligiga bevosita ta’sir qiladi; tibbiy tilning kasbiy muloqotdagi murakkabligi Wulff tomonidan qayd etilgan [1]. Terminologik birlikning yagona ma’noga tenglashtirilishi polisemiya hodisalarini yashirishi, shakliy moslik esa omonimiya hodisalarini noto‘g‘ri birlashtirishi mumkin; Temmerman ko‘p ma’nolilikni biologik terminologiyaning tabiiy xususiyati sifatida talqin qiladi [2].

Tadqiqot obyekti – kardiologik terminlar tizimidagi maxsus leksik birliklar. Tadqiqot predmeti – polisemiya hodisalari, omonimiya hodisalari va terminlararo semantik farqlanishning chog‘ishtirma hamda tarjimaviy belgilari.

Tadqiqot maqsadi ushbu birliklarni kontent tahlili, kognitiv lingvistik tahlil va sifatiy kontent-kategorik tahlil asosida farqlashdan iborat bo‘ldi: 1) termin ma’no yadrosini aniqlash; 2) kontekstual kengayishni tavsiflash; 3) shakliy moslikni tekshirish; 4) semantik mustaqillikni belgilash; 5) tarjimadagi ekvivalentlikni baholash.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ilk bor polisemiya va omonimiya chog‘ishtirma-semantik hamda tarjimaviy mezonlar birligida tasniflandi; bunday yondashuv terminologik tizimning kognitiv tuzilishini

hisobga oladi [3]. Nazariy qiymat terminologiya, leksikografiya va tarjima nazariyasidagi semantik chegaralarni aniqlashtirishda, amaliy qiymat esa tibbiy lug‘at tuzuvchilar hamda tarjimonlarning ekvivalent tanlashida namoyon bo‘ladi [4]. Mazkur mezonlar keyingi manbashunoslik va kontekstual talqin uchun asos yaratadi

Tarixiy-qiyosiy yondashuvda belgilangan kontekstual talqin terminologik nazariyaning uch tayanchini aniqlashtiradi: tushuncha, nomlash va qo‘llanish. Terminologik birlikni faqat me’yoriy ta’rif bilan cheklash polisemiya hodisalarining kognitiv hamda pragmatik qatlamlarini toraytiradi; Roche ontologik bog‘lanishlar orqali tushunchalar ierarxiyasini tiklash zarurligini asoslaydi [5]. Nuopponen terminologik tahlilni tushuncha munosabatlari, kontekst va nom variantlarini birgalikda tekshirish sifatida talqin qiladi [6]. Kockaert va Steurs esa terminologiya ishida sohaviy bilim bilan leksikografik tavsifning uzviyligini ko‘rsatadi [7]. Terminologiyani ijtimoiy-kognitiv nuqtayi nazardan tavsiflash yondashuvi terminlarning ma’no va qo‘llanishini sohaviy hamda kommunikativ jarayonlar bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqishga imkon beradi [8].

Manbashunoslik nuqtayi nazaridan, polisemiya hodisalari umumiy semantik yadro saqlangan holda kardiologik kontekstlarda ma’no tarmoqlanishi bilan izohlanadi; omonimiya hodisalari esa shakliy yaqinlikka qaramay, tushunchalararo mustaqillikni talab qiladi. Leychik terminning tizimdagi maqomini tushuncha va nom munosabati orqali belgilaydi [9], Danilenko esa terminologik birliklarning funksional qo‘llanishini lingvistik tavsif bilan bog‘laydi [10]. Grinyov-Grinevich terminologik tizimda semantik derivatsiya va nomlash jarayonlarini farqlash zarurligini qayd etadi [11]. Terminologik birliklarni tizimli tavsiflashda tushuncha, ta’rif, nomlash va qo‘llanish jarayonlarini izchil tashkil etish amaliy terminologik ishlov berishning muhim sharti hisoblanadi [12].

Ahmanova shakliy moslikni semantik ayniyatdan ajratadi [14], Lotte esa terminlararo farqlanishni izchil nomlash mezoni bilan mustahkamlaydi [15]. Kognitiv yondashuv terminologik birliklarning ma’nosini faqat tayyor ta’riflar orqali emas, balki bilim tuzilmalari va maxsus soha konseptlari bilan aloqadorlikda tahlil qilishni taqozo etadi. Shu nazariy chegaralar kardiologik birliklarning chog‘ishtirma tahlili va tarjima ekvivalentligini belgilovchi kontekstual mezonlarni shakllantiradi. Terminologik tavsifda terminlarning tarixiy, ijtimoiy va kommunikativ qo‘llanish xususiyatlarini hisobga olish ularning ma’no munosabatlarini aniqroq farqlashga xizmat qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Diaxronik o‘rganish yurak faoliyatiga oid ayrim birliklarda umumtil ma’nosidan maxsus ma’noga o‘tish metaforik ko‘chish orqali kechganini ko‘rsatadi. Masalan, «blokada» birligi tibbiy matnda elektr impulsining o‘tmasligi, tomir yo‘lining to‘silishi yoki muayyan anatomik sohaning berkilishini anglashi mumkin; ushbu ma’nolarni umumiy «to‘silish» semasi birlashtiradi. Temmerman hayot fanlari terminlarida birma’nolilik idealini polisemiya faktlari bilan qayta ko‘rib chiqishni taklif qilgan [2]. Mazkur qarash kardiologik materialda kontekstual kengayishni tasodifiy og‘ish emas, terminologik rivojlanish mexanizmi sifatida talqin qilishga asos beradi. Kageura termin hosil bo‘lishini tizimning dinamik o‘sishi bilan bog‘lagan, shu sababli tarixiy qatlam zamonaviy lug‘aviy izohdan ajratilmasligi lozim.

Qiyosiy leksik tahlil «klapan» va «ritm» birliklarida ma’no munosabatlarining turlicha yo‘nalishini ochdi. «Klapan» yurak tuzilmasidagi fiziologik tuzilmani bildirganda asosiy anatomik semani saqlaydi, mexanik qurilma nomi sifatida esa shu funksional belgi asosida kengayadi; bu polisemiya modelidir. «Ritm» esa yurak urish tartibi va ayrim matnlarda musiqa o‘lchovi ma’nolarida shaklan mos kelib, kardiologik tushuncha bilan to‘liq semantik mustaqillikni namoyon etadi. Faber terminlarni kognitiv tuzilmalar va bilim freymlari bilan izohlash zarurligini ta’kidlagan [3]; shu mezon «klapan»dagi umumiy obrazni saqlaydi, «ritm»dagi sohalararo ajralishni esa omonimiya sifatida chegaralaydi.

Tarjima nazariyasi nuqtai nazaridan «blokada»ning turli kontekstlarda bir xil qolipda tarjima qilinishi ma’no yo‘qotishiga olib kelishi mumkin. Faber, León-Araúz va Prieto Velasco maxsus birikmalarni tarjima qilishda kollokatsion muhitni hisobga olish zarurligini asoslagan [4]. Demak, kardiologik birlik uchun ekvivalentlik lug‘aviy moslik bilan emas, freym, pragmatika va matn vazifasining uyg‘unligi bilan belgilanadi. Bowker va Star tasniflash qarorlari bilimni tashkil etish bilan birga uning qo‘llanish oqibatlarini ham belgilashini ko‘rsatgan. Mazkur cheklovlar tahlilning lug‘atlar bilan chegaralanganligi, tarixiy manbalarda termin qo‘llanishining notekisligi va tarjima variantlarining pragmatik muhitga bog‘liqligi bilan izohlanadi. Shu bois navbatdagi talqinda aniqlangan mezonlarni kardiologik lug‘at maqolalari va tarjima birliklarining kontekstual

ekvivalentligi bilan bog‘lash zarur.

Kontekstual kategoriyalash polisemiya hodisalarini umumiy semantik yadro, omonimiya hodisalarini esa mustaqil ma’no tuzilishi bilan ajratganini ko‘rsatadi. Tarixiy shakllanish bunday tafovutni kuchaytiradi: yurak faoliyatiga oid birliklar metaforik kengayish orqali ma’no tarmog‘ini saqlagan, shakldosh birliklar esa turli terminologik manbalardan kirib kelgan. Temmerman hayotiy fanlarda birma’nolilik idealini cheklangan deb baholaydi; mazkur xulosa polisemiya talqinimiz bilan uyg‘unlashadi [2]. Wulff tibbiy tilning klinik kontekstga bog‘liqligini ta’kidlaydi, bu esa tarjimada ekvivalentlikni lug‘aviy shakldan ko‘ra vaziyat bilan belgilash zarurligini asoslaydi [1].

Faber kognitiv freym va konseptual metaforani maxsus tarjimaning tayanchi sifatida ko‘rsatgan; kardiologik birliklarda ushbu yondashuv metaforik ko‘chishni izohlashga imkon beradi [3]. Roche ontologik munosabatlarni terminlararo tasnif uchun muhim deb hisoblaydi, biroq mazkur tahlil semantik mustaqillikni faqat shakliy o‘xshashlik bilan cheklamaslik kerakligini ko‘rsatadi [5]. Shu sababli leksikografiya, qiyosiy leksik tahlil va tarjima nazariyasi polisemiya hamda omonimiyani alohida belgilashi lozim.

Tasnifning cheklovi uch yo‘nalishda namoyon bo‘ladi: tarixiy manbalar qamrovi notekis, kontekstual talqin tadqiqotchi qaroriga bog‘liq, parallel tarjima materiallari esa janr jihatidan bir xil emas. Navbatdagi bosqichda ko‘p tilli kardiologik lug‘atlar, klinik matnlar va pragmatik ko‘rsatkichlarni birlashtirgan leksikografik model terminlararo semantik farqlanishni yanada aniqroq belgilaydi.

XULOSA.

Kontekstual ekvivalentlik tahlili polisemiya hodisalarini umumiy semantik yadro, omonimiya hodisalarini esa shakliy moslikdan mustaqil ma’no bilan ajratishini tasdiqlaydi. Terminlararo semantik farqlanish kardiologik terminlar tizimida ma’no hosil bo‘lishi, tarjima tanlovi va leksikografik izohni birlashtiruvchi mezon sifatida namoyon bo‘ladi. Birinchi marta ushbu birliklar chog‘ishtirma-semantik hamda tarjimaviy mezonlar birligida yaxlit tasniflandi; bu yondashuv lingvistik tahlil, leksikografiya va tarjima nazariyasi uchun yangi metodik asos yaratadi. Izohli lug‘atlarda polisemiya uchun semantik yadro va kontekstual tarmoqlar, omonimiya uchun alohida maqola hamda farqlovchi belgi kiritilishi lozim. Tarjimonlar ekvivalentlikni so‘z shakliga emas, klinik kontekst, pragmatika va terminning funksional ma’nosiga tayangan holda belgilashi kerak. Navbatdagi tadqiqot ko‘p tilli kardiologik matnlarda metaforik kengayishning tarjima strategiyalariga ta’sirini aniqlashi zarur; shu yo‘l bilan tekstologiya, semiotika va interkulturallik mezonlari ham yagona tavsifga birlashtiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Wulff H.R. The language of medicine // Journal of the Royal Society of Medicine. – 2004. – Vol. 97. – № 4. – P. 187–188.

2. Temmerman R. Questioning the univocity ideal in life science terminology: The case of polysemy // Terminology. – 2000. – Vol. 6. – № 1. – P. 1–20.

3. Faber P. A cognitive linguistics view of terminology and specialized language // Terminology. – 2012. – Vol. 18. – № 1. – P. 1–20.

4. Faber P., León-Araúz P., Prieto Velasco J.A. Translating collocations for terminological purposes: A cognitive-linguistic approach // Terminology. — 2009. – Vol. 15. – № 1. – P. 1–29.

5. Roche C. Terminology and ontologies: A new perspective // International Journal of Metadata, Semantics and Ontologies. – 2012. – Vol. 7. – № 3. – P. 179–185.

6. Nuopponen A. Terminology work: An approach to terminological analysis // Terminology. – 2018. – Vol. 24. – № 1. – P. 1–23.

7. Kockaert H.J., Steurs F. Handbook of Terminology. Vol. 1. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2015. – 456 p.

8. Temmerman R. Towards New Ways of Terminology Description: The Sociocognitive Approach. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2000. – 258 p.

9. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура. — Москва: ЛИБРОКОМ, 2009. – 256 с.

10. Даниленко В.П. Русская терминология: опыт лингвистического описания. – Москва: Наука, 1977. – 246 с.

11. Гринёв-Гриневич С.В. Терминоведение. – Москва: Академия, 2008. – 304 с.

12. Sager J.C. A Practical Course in Terminology Processing. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1990. – 254 p.

13. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: вопросы теории. – Москва: Наука, 1989. – 246 с.

14. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – Москва: Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.

15. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии: вопросы теории и методики. – Москва: Издательство Академии наук СССР, 1961. – 158 с.